

УДК 371.321.1

М.З. Крук, кандидат педагогічних наук,
завідувач кафедри фізичного виховання
(Житомирський держуніверситет)

Становлення та розвиток уроку фізичної культури як основної форми фізичного виховання у школах України 20-30-х рр. ХХ ст.

У статті зроблено аналіз завдань та змісту уроків фізичної культури в навчальних планах та програмах з фізичного виховання в окреслений період, виявлено тенденції та протиріччя становлення і розвитку уроку фізичної культури як основної форми фізичного виховання в українській школі в 20-30-ті рр. минулого сторіччя.

Відомо, що у процесі фізичного виховання школярів застосовують різні форми організації занять: уроки, фізкультурні заходи в режимі дня, заняття спортивних гуртків і секцій, спортивні змагання та інші. Такі форми тісно переплітаються і становлять систему, яка забезпечує організовану роботу з фізичного вдосконалення учнів. Основною формою роботи з фізичного виховання є урок фізичної культури, де учні оволодівають програмним матеріалом і здобувають найнеобхідніші знання, набувають умінь і навичок, що забезпечують їхній фізичний і загальний розвиток та зміцнюють здоров'я. Саме відсутність програмного забезпечення у реалізації змісту фізичного виховання характеризує перші повоєнні роки в галузі народної освіти, та й, власне, майже весь період становлення фізичного виховання у школах України в 20-х роках ХХ століття.

У 1918-1920 рр. у школах України, що перебували під впливом радянської влади, не було єдиних програм з окремих навчальних предметів, до яких належала й фізкультура. Наркомос України, відкинувши зовсім використання досвіду старої школи, дуже мало приділяв уваги складанню навчальних планів та програм.

Не маючи до 1920 року єдиного навчального плану, місцеві освітянські органи, а часто-густо й керівники шкіл самі складали різні варіанти навчальних планів, до яких також не включалося фізичне виховання, оскільки все це робилося залежно від конкретних умов, в яких перебувала та чи інша школа (й матеріально-технічна база, наявність спеціалістів з фізичного виховання і т.і.).

Влітку 1920 р. Наркомос вперше видав навчальний план єдиної семирічної трудової школи на 1920-1921 навчальний рік. Оскільки до плану не було відповідної пояснювальної записки, то на місцях його розуміли по-різному, вносячи певні зміни. З огляду на недосконалість і невизначеність даного навчального плану немало шкіл України взагалі працювали за навчальними планами Наркомосу РРФСР.

Оскільки з 1923 року Вища рада з фізичної культури вимагала обов'язкового введення уроку фізкультури до всіх навчальних планів, то в губернських та окружних відділах народної освіти почали створювати навчальні програми з фізкультури для шкіл-семирічок. Програма з фізкультури, затверджена окружним ВНО (за нею працювали в трудових школах Житомирської округи) складалась з декількох частин: загальних вимог до окремих вправ, біологічних особливостей дітей різного віку, схем уроків для початкових та середніх класів. У пояснювальній записці висвітлювались загальні концептуальні положення та вимоги до процесу фізичного виховання у початковій школі.

З середини 20-х рр. в країні був розгорнутий рух за ліквідацію "фізкультурнеграмотності", який супроводжувався залученням широких верств населення до спортивних секцій, роз'ясненням оздоровчої та виховної ролі занять фізичними вправами. Але фізичне виховання школярів мало ряд недоліків: не були чітко визначені зміст, методи і форми фізкультурної роботи школи, невизначеними були також і перспективи їх подальшого розвитку.

Всі ці проблеми знайшли своє відображення в постанові ЦК КПРС від 13 липня 1925р. "Про завдання партії в галузі фізичної культури". Постанова слугувала імпульсом до розробки нової, єдиної, обов'язкової для всіх "Програми для трудових шкіл", яка б усунула різнобій у методах роботи з фізичного виховання. Навчальні програми та вказівки до їх реалізації для шкільного віку розроблялися Наркомосом охорони здоров'я разом з НКО і затверджувались ВРФК. Губернським РФК розробка програм не дозволялася, вони могли тільки аналізувати та пристосовувати їх до місцевих умов, не порушуючи принципової сутності.

Програма з фізичної культури 1927 року була покладена в основу для всіх подальших програм з фізичного виховання у школах України. Автори програми намагалися поставити конкретні завдання з фізичного виховання учнів, визначити засоби і методи проведення уроку фізичної культури; були названі форми організації занять. Засобами для реалізації основних завдань фізичного виховання слугували природні рухи: біг, ходьба, метання, рівновага, опір, виси, лазіння, танці, плавання, біг на лижах та ковзанах, прогулянки, рухливі ігри.

На відміну від місцевих, у даній програмі урок гімнастики визначався як “чітко регламентоване заняття фізичними вправами, зміст та порядок проведення яких залежить від педагога”. У програмі вперше вимагалось, щоб робота з фізичної культури у школах I ступеня проводилась “як обов’язкові навчальні години не менше 3 разів на тиждень в кожній групі”. Проте цього не було зроблено.

Крім того, уроки фізичної культури мали пов’язуватися із загальноосвітніми комплексами, за якими в той час працювали школи. В освітньо-виховному аспекті вважалося, що такий урок є ближчим і цікавішим для дитини, а також забезпечує можливість краще засвоїти ту чи іншу тему, яка проробляється в класі.

Робота за навчальними комплексами була взагалі характерною для другої половини 20-х рр. Ще у 1923 р. в школах України були прийняті комплексні навчальні програми Державної Наукової Ради (ДНР) Наркомосу РСФСР, до яких вносились деякі зміни. Ці програми будувалися за схемою “природа” ⇒ “праця” ⇒ “суспільство”. Структурування проводилось шляхом координування змісту окремих дисциплін та максимальної узгодженості у діяльності вчителів щодо встановлення зв’язку між програмами окремих навчальних предметів, що одночасно вивчалися учнями і забезпечували комплексність.

В “Єдиному плані” Наркомос України намагався пристосувати комплексні програми до завдань трудової школи. І саме те, що “правильне фізичне виховання учнів” відносилось до розділу “Трудовознавство”, пояснює те, що у програмах і навчальних планах кінця 20-х рр. велика увага приділялась природним рухам.

На заняттях з фізкультури інструктори намагалися подавати фізичні вправи, які максимально нагадували ті трудові процеси, перелік яких був поданий у програмі з трудовознавства. Слід також зазначити, що фізкультура у школах кінця 20-х років перейшла з “кустарного засобу в плановий характер”, тобто видавалися спеціальні плани, які перероблялися на концентри і затверджувалися окружними РФК та методичним комітетом НКО.

Але, як і в кожній галузі, у фізичному вихованні в цей час існували певні перегини. Деякі фахівці наполягали на відмові від використання досягнень минулого в галузі фізичного виховання школярів, відкидаючи деякі види спорту тільки тому, що вони виникли і розвивалися у минулому. Фізичні вправи замінювалися трудовими рухами, наприклад, ударом молота по ковадлу. У річному плані роботи для 2 класів Денишівської семирічної школи Волинської округи у комплексі “Початок весни та родинні весняні праці” передбачені рухливі ігри “Пильник”, “Косарі”, “Столяр”, “Коваль”. Це призводило до невдоволення з боку батьків як фізичним розвитком, так і комплексним навчанням загалом. У 1928-1929 рр. Наркомос УРСР неодноразово переглядав навчальні програми, складав їх різні варіанти, але всі вони мало чим відрізнялись від попередніх, оскільки складені були на основі комплексно-проектної системи, в яких комплекси замінювались проектами.

На початку 30-х рр. партійні органи засудили комплексні програми і Наркомосу було запропоновано розпочати розробку програм, які б базувалися на принципі предметності навчання. Постанови 1931 та 1932 років вимагали перебудови навчального процесу на основі нових навчальних програм. Урок фізичної культури, якому загрожувала серйозна небезпека бути розчиненим в різних заходах з гігієнізації, був визнаний основною формою навчання учнів.

Важливим внеском у створення системи фізичного виховання у початковій та середній школі стало введення комплексу “Готовий до праці та оборони СРСР”, затвердженого у 1931 році, який допоміг ліквідувати розбіжності в засобах і методах фізкультурної роботи. Постанови ЦК комуністичної партії та введення комплексу ГПО свідчать про початок нового етапу, етапу розвитку системи фізичного виховання учнів. Все це створило передумову для введення у 1932 році в школах країни стабільної програми з фізичної культури, яка здійснювалась на систематичному проведенні уроків.

У пояснювальній записці до цієї програми розкривались місце, форми та зміст предмету “фізична культура” в школі, планування уроку, форми контролю за засвоєнням навчального матеріалу. Прийнята на гімнастичній конференції схема уроку, яка складалася з п’яти частин (1 – організаційна; 2 – загальна фізична підготовка, зміцнення органів дихання та кровообігу; 3 – вдосконалення загальної координації рухів; 4 – оволодіння умінням застосовувати освоєні навички; 5 – завершення роботи учнів на уроці) – не знаходила загальної підтримки. А тому у загальній програмі Наркомосу за обов’язкову була прийнята схема уроку, яка складалася з 4 частин. За цією схемою урок поділявся на такі частини: втягувальна (5 хв.), загальнопідготовча (10-15 хв.), основна (20-25 хв.) та заключна (3-5 хв.). Загальна тривалість уроку 45 хвилин.

До нової програми додатково були введені такі завдання, як повідомлення школярам елементарних знань у галузі фізичної культури, а також проведення практичних занять з надання першої медичної допомоги при нещасних випадках. Саме до цієї програми вперше були включені єдині нормативні вимоги, складені на основі комплексу ГПО.

Значне місце у програмі займали вправи прикладного характеру. У тісному зв’язку з цим добирався комплекс загальнопідготовчих вправ. Рухливі та спортивні ігри виділялися в окрему групу. Поглиблене

тренування, вдосконалення з окремих видів спорту рекомендувалося проводити в шкільних гуртках фізичної культури або в дитячих спортивних школах. Тобто заняття спортом відносилися до позакласних і позашкільних занять. Визначалась і спрямованість таких занять, в першу чергу, на повне оволодіння фізкультурним комплексом ГПО.

Суттєвим у програмі з фізкультури було те, що велику увагу приділяли плануванню програмного матеріалу щодо загальної методики фізкультурної роботи в школі. Щоб правильно розподіляти і чітко виконувати роботу з фізичної культури в школі, викладач повинен був мати орієнтовний річний план роботи, поурочний план на квартал і план на поточний місяць.

Планування уроків фізичної підготовки здійснювалось за роками навчання із схематичним підподілом на 4 навчальні квартали з обліком сезонності і вікових особливостей учнів.

Виконання навчального плану та програм було обов'язковим для кожного викладача фізкультури, а контроль покладался на адміністрацію школи. На основі даної програми викладач обґрунтовував свої вимоги до обладнання своїх занять.

Невиконання будь-якої частини програмного матеріалу могла бути виправдана лише особливо поважними причинами. Такими визнавались, насамперед, кліматичні і топографічні умови. Слід зазначити, що брак устаткування, інвентаря не вважались поважними причинами, в таких ситуаціях радилося замінювати один прилад іншим, наприклад, канат замінювати жердиною тощо. Все це засвідчує, що школа стала на шлях уніфікації.

У другій половині 30-х років зростає масовість фізкультурного руху, значно підвищилась майстерність українських спортсменів, розширялась мережа дитячих спортивних шкіл. Спорт став пронизувати і шкільну фізичну культуру. Все це знайшло своє відображення у навчальній програмі 1937 року. Вперше в шкільній програмі з фізичної культури з'являються вправи на кільцях, паралельних брусах і перекладині, опорні стрибки через гімнастичного коня, елементи акробатики. Навчальний матеріал в ній класифікувався вже не за основними рухами, а за видами спорту. Враховуючи різні умови проведення уроків фізкультури, програмний матеріал був поділений на дві частини: основну і додаткову.

Основний матеріал з фізичної культури був розрахований на використання найпростіших приладів з абсолютною більшістю учнів. Засвоєння додаткового матеріалу потребувало більш складного обладнання, який пропонувався тільки за окремими розділами і міг бути використаний за вибором вчителя, але при обов'язковій умові повного засвоєння відповідних розділів. Для оцінювання засвоєного матеріалу вчителем проводилися контрольні вправи і приймалися відповідні заліки.

Водночас навчальна програма передбачала і загальну фізичну підготовку. У цьому зв'язку в ній досить широко були представлені підготовчі вправи, вправи на гімнастичній драбині, вправи з набивним м'ячем, піднімання та перенесення тягарів.

У 1939 році в зв'язку із ускладненням міжнародної ситуації шкільні програми з фізичної культури були переглянуті у напрямку їх тотальної воєнізації. Перед загальноосвітніми школами було поставлене завдання більш широкого використання засобів фізичного виховання з метою зміцнення обороноздатності країни. У програми з фізичного виховання учнів була включена початкова військова підготовка та формування вмінь рукопашного бою. Початкова школа мала стати першою ланкою такої підготовки.

Загалом тенденція до воєнізації була характерною для школи 30-х років. Впровадження спочатку комплексу ГПО, а пізніше БГПО, розробка навчальних програм на їх основі – яскраве цьому свідчення. Урок був визнаний основною формою фізичного виховання в школі. Усі уроки фізичного виховання проводилися за єдиним планом, єдиною схемою; чітко визначення методів, за якими він проводився, свідчить про те, що етап становлення системи фізичного виховання у загальноосвітніх школах України завершився, і розпочався етап його розвитку.

Література

1. Бондаревський Е.Я., Кадетова А.В. О школьных программах по физкультуре. // Физкультура в школе. – 1987, № 3. – с. 31-35.
2. Державний архів Харківської області (ДАХО) Ф-1138. О.1, с. 26, а. 29-33.
3. Кравець В. Історія української та зарубіжної педагогіки. Навчальний посібник для студентів навчальних закладів та університетів. Т., "Тернопіль", 1944 р. – 359 с.
4. Петров Н. О единой системе физкультуры в школе.// Физкультура и социалистическое строительство. – 1932, № 2. – с. 17-20.
5. "Програма у метод. записку единой трудовой школы". – 5-й выпуск. М.-Л. "Госпздат". 1927. – с. 137-146.
6. Філь М. "Фізична культура за новими програмами масових шкіл"// Шлях освіти. – № 5-6, 1929. – с. 128-138.
7. Центральний державний архів вищих органів влади і управління (ЦДАВО України) Ф-166, оп.9, спр. 1384, арк.8.

Матеріал надійшов до редакції

Крук Н. З. Становление и развитие урока физической культуры как основной формы физического воспитания в школах Украины 20-30-х годов XX столетия.

В статье сделан анализ задач и содержания уроков физической культуры в учебных планах и программах с физического воспитания в указанный период, выделено тенденции и противоречия становления и развития урока физической культуры как основной формы физического воспитания в украинской школе в 20-30-х годах XX столетия.

Kryk N. Z. The contradictory of physical training lesson establishment and development as the main form of physical training in Ukrainian school in the 20-30-s XX century.

Analysis of the tasks and content of physical training in school primary and physical training programs in this period in done in the article, the tendencies and contradictory of physical training lesson establishment and development as the main form of physical training in Ukrainian school in the 20-30-s of the last century.